

ERGENLİKTE REAKTİF VE PROAKTİF SALDIRGANLIĞIN, EMPATİ VE ÇOCUK YETİŞTİRME STİLLERİ İLE İLİŞKİSİ

Gamze ER*, Serap AKGÜN**

ÖZET

Amaç: Bu araştırmanın amacı ergenlerin reaktif ve proaktif saldırganlık eğilimlerinin bilişsel ve duygusal empati, anne ve baba tarafından uygulanan şiddet, anne kabul/ilgi, anne sıkı denetim/kontrol, baba kabul/ilgi ve baba sıkı denetim/kontrol değişkenleri tarafından ne derece yordandığını test etmektir. **Yöntem:** İki yüz yetmiş bir kız, 271 erkek olmak üzere toplam 542 öğrenci çalışmaya gönüllü olarak katılmıştır. Öğrencilere Temel Empati Ölçeği, Reaktif ve Proaktif Saldırganlık Ölçeği, Çocuk Yetiştirme Stilleri Ölçeği ve Ebeveyn Şiddeti Ölçeği uygulanmıştır. Ergenlik dönemindeki öğrencilerde empati düzeyinin, algılanan çocuk yetiştirme stillerinin ve ebeveyn şiddetinin ergenlerin reaktif ve proaktif saldırganlık eğilimlerini yordayıp yordamadığını test etmek amacıyla verilere iki ayrı hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır. **Sonuçlar:** Bulgular, ebeveynlerinden şiddet gören ergenlerin hem reaktif hem de proaktif saldırganlık eğilimlerinin akranlarına kıyasla daha yüksek olduğunu göstermiştir. Ayrıca, annesinin sıkı denetim ve kontrol düzeyini yüksek olarak algılayan ergenlerin reaktif saldırganlık eğilimlerinin yüksek olduğu, annesinin kabul ve ilgi düzeyini yüksek olarak algılayan ergenlerin ise proaktif saldırganlık eğilimlerinin düşük olduğu bulunmuştur. **Tartışma:** Ergenlerin reaktif ve proaktif saldırganlık eğilimlerini azaltmak amacı ile geliştirilen önleme ve müdahale programlarında ebeveyn eğitimlerine de yer verilmesi önemli görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ebeveyn stilleri, empati, Reaktif ve proaktif saldırganlık

SUMMARY: THE RELATIONSHIP BETWEEN REACTIVE-PROACTIVE AGGRESSION IN ADOLESCENCE WITH EMPATHY AND CHILD-REARING STYLES

Objective: The purpose of this study was to examine to what extent cognitive and affective empathy, harsh parenting, maternal acceptance/involvement, maternal strict supervision/control, paternal acceptance/involvement and paternal strict supervision/control variables predicted tendencies of adolescent reactive and proactive aggression.

Method: Five hundred and forty-two students (271 females and 271 males) from two public schools participated in the study. Students were asked to complete a number of questionnaires including The Basic Empathy Scale, Reactive and Proactive Aggression Scale, Child Rearing Styles Scale and Harsh Parenting Scale. To examine whether cognitive and affective empathy, perceived child rearing styles and harsh parenting predicted reactive and proactive aggression in adolescent students, two different multiple regression analyses were performed on the data. **Results:** The results of the analyses indicated that adolescents that were exposed to harsh parenting scored higher in tendencies of both reactive and proactive aggression domains compared to their peers. Reactive aggression was predicted by perceived strict supervision and control of the mothers by the adolescents, indicating that mother's strict control leads to a high level of reactive aggression. Mother's acceptance/involvement significantly and negatively predicted proactive aggression, meaning that the higher level of mother's acceptance was related with lower levels of proactive aggression.

Discussion: The results suggest that prevention and intervention programs designed to reduce reactive and proactive aggression in adolescents should involve parental education.

Key Words: Reactive and proactive aggression, empathy, parenting styles.

GİRİŞ

Ergenlik döneminde sık rastlanan sorun davranışlardan birisi saldırganlıktır. Çocuk ve ergenlerde saldırgan davranışları açıklamaya çalışan Sosyal bilgi işleme modeli (Crick ve Dodge 1994)

saldırganlığı reaktif ve proaktif saldırganlık olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Reaktif saldırganlık engellenme ya da kışkırtma sonucu ortaya çıkan aşırı uyarılmışlık ve yoğun öfke duygusunun yol açtığı saldırgan davranışlar olarak

*Uzman Psikolog, Mersin Üniversitesi Psikoloji Bölümü, Mersin

**Psikolog Doç. Dr., Mersin Üniversitesi Psikoloji Bölümü, Mersin Psikolog

tanımlanmaktadır. Proaktif saldırganlık ise bazı olumlu sonuçları elde etmek amacı ile saldırganlığın bir araç olarak kullanılmasıdır. Proaktif saldırganlık, reaktif saldırganlığın aksine, amaca yönelik, planlı ve soğukkanlı bir saldırganlık biçimidir (Berkowitz 1993, Dodge ve Coie 1987).

Sosyal bilgi işleme modeline göre sosyal davranışlar bir dizi ardışık adımdan oluşan bir sürecin fonksiyonudur. Bu adımlar; a) sosyal ipuçlarının kodlanması, b) sosyal ipuçlarının yorumlanması (nedensel ve niyetsel yüklemeler), c) hedefin belirlenmesi, d) hedefe ulaşmak için olası tepkilerin belirlenmesi, e) olası tepkilerin değerlendirilerek bir tepkinin seçilmesi ve f) davranışın sergilenmesidir. Saldırganlık eğilimi yüksek çocuk ve ergenlerin sosyal problem çözme stratejilerinde bazı eksiklikler ya da bozukluklar gözlenmiştir (Crick ve Dodge 1996, Lansford ve ark. 2006). Reaktif saldırganlık eğilimi yüksek çocukların, bilgi işleme sürecinin "sosyal ipuçlarını yorumlama" aşamasında karşıdaki kişiye düşmanca niyet yüklemeye eğiliminde oldukları yani diğerinin kasıtlı olarak kendisine zarar vermek için bu şekilde davrandığına inandıkları bulunmuştur (Arsenio ve ark. 2009, Dodge ve Coie 1987, Hubbard ve ark. 2002). Proaktif saldırgan çocuklar ise bilgi işleme sürecinin "tepki belirleme" aşamasında sorun yaşarlar. Bu aşamada çocuk olası davranışları değerlendirir ve yaptığı değerlendirme sonunda hangi tepkiyi vereceğine karar verir. Proaktif saldırganlık eğilimi yüksek çocuklar, saldırgan davranışları sosyal amaçlarına ulaşmak ve bir kazanç sağlamak için yeterli ve uygun bir araç olarak görürler. Bu çocuklar sözel veya fiziksel saldırgan davranışları proaktif saldırgan olmayan çocuklara kıyasla daha olumlu değerlendirmekte (Crick ve Dodge 1994, Dodge ve Coie 1987, Smithmyer ve ark. 2000) ve kendilerini saldırgan davranma konusunda daha yeterli bulmaktadırlar (Crick ve Dodge 1996).

Saldırganlıkla ilişkilendirilen değişkenlerden birisi empatidir. Empati kişinin kendisini diğerinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakabilmesi, onun duygu ve düşüncelerini an-

layabilmesi, onun duygusunu paylaşabilmesi ve onun duygusal durumuna uygun tepkiler verebilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Dökmen 2008, Eisenberg ve Strayer 1987, Marcus 2007). Empati bilişsel ve duygusal bileşenlerden oluşmaktadır. Bilişsel açıdan empati diğerinin düşünce, his ve niyetini anlamayı ve farkına varmayı içermektedir (Davis 1980). Duygusal empati ise diğerinin sıkıntılı durumuna verilen uygun duygusal tepki olarak tanımlanmaktadır (Eisenberg ve Miller 1987).

Ergenlerle yapılan çalışmaların bazılarında empatinin saldırganlık ile negatif yönde ilişkili olduğu bulunurken (Gini ve ark. 2007, Lovett ve Sheffield 2007) bazılarında empati ile saldırganlık arasında bir ilişki bulunamamıştır (Lee ve Prentice 2005). Son yıllarda reaktif ve proaktif saldırganlığın bilişsel ve duygusal empati ile ilişkisini inceleyen çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalardan birinde (Mayberry ve Espelage 2007) hem reaktif hem de proaktif saldırganlığı düşük ergenlerin bilişsel ve duygusal empati düzeylerinin yalnızca reaktif saldırganlığı yüksek, yalnızca proaktif saldırganlığı yüksek ve hem reaktif hem de proaktif saldırganlığı yüksek ergenlere kıyasla daha yüksek olduğu bulunmuştur. Öte yandan Pouw ve ark. (2013) tarafından 9-15 yaş aralığındaki çocuk ve ergenlerle yapılan bir araştırmada hem reaktif hem de proaktif saldırganlığın düşük duygusal empati ile ilişkili olduğu bulunurken her iki saldırganlık türünün de bilişsel empati ile ilişkili olmadığı bulunmuştur. Reaktif ve proaktif saldırganlık ile bilişsel ve duygusal empati arasındaki ilişkilerin doğası ve yönü henüz netlik kazanmamıştır.

Çocuk Yetiştirme Stilleri, Ebeveyn Şiddeti ve Saldırganlık

Çocuk yetiştirme stilleri, ebeveynlerin çocuk yetiştirmeye ilişkin inanç, tutum, davranış ve beklentileri olarak tanımlanmaktadır (Darling ve Steinberg 1993). Her çocuk anne-babasının kendisine karşı sergilediği bu tutumları anlamlandırır. Bazıları anne ve babasını ilgisiz ya da

tam tersi aşırı ilgili olarak nitelendirirken, bazıları çok fazla kontrolcü ve denetimci olarak nitelendirebilir. Maccoby ve Martin (1983, akt. Steinberg 1999) çocuk yetiştirme stillerini belirleyen iki temel boyut olarak "duyarlılık" ve "talepkarlık" boyutlarını önermişlerdir. Duyarlılık boyutu anne-babanın gösterdiği ilgi, sevgi ve kabulü, talepkarlık boyutu ise anne ve babanın gösterdiği kontrol ve sıkı denetimi içermektedir. Bu boyutlara bağlı olarak otoriter, açıklayıcı otoriter, izin verici ihmalkar ve izin verici şımartan olmak üzere dört farklı ebeveyn stili önerilmektedir.

Otoriter ebeveyn stilindeki anne-babaların çocukları üzerindeki sıkı denetim ve kontrol düzeyleri yüksek, kabul ve sevgi düzeyleri ise düşüktür. Çocuklarından mutlak boyun eğme bekleyip bunu da bir erdem olarak kabul eden bu stildeki anne-babalar, istek ve emirlerinin tartışılmadan yerine getirilmesini isterler; aksi halde cezaya başvururlar. Açıklayıcı/otoriter ebeveyn stiline hakim olduğu ailelerde ise hem ebeveyn kontrolü hem de kabul ve sevgi düzeyi yüksektir. Bu gruptaki anne-babalar, çocuklarını bağımsız olmaya teşvik ederken aynı zamanda onların eylemlerini sınırlar ve kontrol ederler. Çocuğuna içten bir ilgi ve sevgi duyan bu ebeveynler sevgilerini çocuklarına koşulsuz olarak gösterirler. İzin verici/şımartan stildeki anne ve babalar ise çocuklarına çok yüksek düzeyde kabul ve ilgi gösterirler, fakat anne-babaların çocuklarından beklentileri ve çocukları üzerindeki kontrolleri düşüktür. Bir diğer stil olan izin verici/ihmkar tarzındaki ebeveynlerin hem sıkı denetim/kontrol düzeyleri hem de kabul/ilgi düzeyleri düşüktür. Bu tarz ebeveynler çocuklarından çok az şey talep ederler, çocuklarının ihtiyaçlarına karşı çok az duyarlıdır ve çocuklarının yaşantısına katılım göstermezler (Steinberg 1999).

Ebeveyn stilleri ve reaktif-proaktif saldırganlık ilişkisi konusunda literatürde birkaç çalışma bulunmaktadır. Pang ve ark. (2013) tarafından ergenlerle yapılan bir çalışmada çocuklardan ebeveynlerini otoritaryen, izin verici ve demokratik ebeveyn tarzları açısından değerlendirme-

leri istenmiştir. Bulgular hem reaktif hem de proaktif saldırganlık eğilimi yüksek ergenlerin ebeveynlerini, düşük saldırganlık eğilimine sahip ya da yalnızca reaktif saldırganlık eğilimi yüksek ergenlere kıyasla daha çok izin verici olarak algıladıklarını göstermektedir. Bir başka çalışmada da (Fung ve ark. 2013) açıklayıcı otoriter ebeveyn stili proaktif saldırganlıkla negatif yönde ilişkili iken otoriter ve izin verici (serbest) ebeveyn stillerinin hem reaktif hem de proaktif saldırganlıkla pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur.

Ebeveyn stillerinin yanı sıra ebeveynin çocuğa şiddet uygulaması da çocuk ve ergen saldırganlığını etkileyen önemli faktörlerden birisidir. Aile içinde çocuğa yönelik şiddet çocuğun ebeveynleri tarafından kasıtlı olarak, fiziksel hasar verebilecek tokat, yumruk, ısırma ya da çeşitli aletlerle vurma gibi değişik düzeylerde saldırılara uğramasıdır (Bilge 2009). Bağırma, dövme, tokat atmak gibi fiziksel ceza ve şiddet içeren ebeveyn uygulamaları literatürde sıklıkla sert ebeveynlik (harsh parenting) başlığı altında incelenmektedir.

Dodge (1991) reaktif ve proaktif saldırganlığın farklı sosyal deneyimlerden kaynaklandığını belirtmiştir. Reaktif saldırganlık yaşamın ilk yıllarında sert ve tehditlerle dolu bir çevrede yaşamaktan, fiziksel istismara uğramaktan ya da soğuk, tutarsız ve güven vermeyen ebeveynlerden kaynaklanırken, proaktif saldırganlık, amacına ulaşmak için saldırganlığı bir araç olarak kullanmaya teşvik eden, saldırganlığı destekleyen bir çevrede gelişmektedir. Bu görüşü destekleyen boylamsal bir çalışmada (Dodge ve ark. 1997) reaktif saldırganlık eğilimi yüksek çocukların geçmişlerinde sert ebeveyn disiplini ve fiziksel istismar öykülerine, proaktif saldırganlık eğilimi yüksek olan ya da saldırganlık eğilimi olmayan çocuklara oranla çok daha sık rastlandığı bulunmuştur. Benzer olarak, duygusal sorunları için yardım alan çocukları kapsayan bir çalışmada da (Connor ve ark. 2004) bir yetişkin tarafından fiziksel istismara uğramış olmak re-

aktif saldırganlığı anlamlı biçimde yordamıştır. Proaktif saldırganlık ise çocuğun aile içinde şiddeti bir araç olarak kullanan rol modellere maruz kalması ile ilişkili bulunmuştur.

Öte yandan Vitaro ve ark. (2006) çocuklarına fiziksel şiddet uygulayan ebeveynlerin yalnızca çocuklarını istismar etmediklerini aynı zamanda onlara saldırgan modeller de oluşturduklarını, bu nedenle sert ebeveynliğin hem reaktif hem de proaktif saldırganlık ile ilişkili olabileceğini vurgulamışlardır. Araştırmacılar boylamsal bir araştırmada düşmanca ve istismar eden ailelerde büyüyen çocukların hem reaktif hem de proaktif saldırganlıklarının daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Çinli çocuklarla yapılan benzer bir çalışmada da (Xu ve ark. 2009) sert ebeveynlik hem reaktif saldırganlığı hem de proaktif saldırganlığı yordamıştır.

Araştırmalar genel olarak ebeveynler tarafından kullanılan sert ve şiddet içeren disiplin tekniklerinin çocukların reaktif saldırganlık eğilimleri ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Proaktif saldırganlığa ilişkin bulgular ise daha karmaşıktır. Bazı çalışmalarda proaktif saldırganlık fiziksel istismar ve şiddete maruz kalma ile ilişkili bulunurken bazı araştırmalarda aşırı hoşgörülülük ya da her şeye izin veren denetimsiz ebeveyn stili ile ilişkili bulunmuştur. Bu çalışmanın amacı, ergenlik dönemindeki öğrencilerin reaktif ve proaktif saldırganlık eğilimlerinin empati, ebeveyn stilleri ve ebeveyn tarafından çocuğa uygulanan şiddet ile ilişkisini incelemektir.

YÖNTEM

Örneklem

Araştırma Mersin il merkezinde orta ve alt sosyo-ekonomik düzeyden ailelerin yaşamakta olduğu bir bölgede bulunan, birbirine yakın bir ortaokul ve bir lisede yürütülmüştür. Çalışmada orta ergenlik dönemindeki (13-16 yaş) bireylere ulaşabilmek için yedi, sekiz, dokuz ve onuncu

sınıfa devam etmekte olan öğrencilerden veri toplanmıştır. Araştırmaya 616 öğrenci gönüllü olarak katılmıştır ancak ölçekleri tam olarak doldurmayan ya da gelişigüzel yanıtlayan 74 öğrenciden toplanan veriler analize alınmamıştır. Böylece araştırma örneklemini 271 kız, 271 erkek olmak üzere toplam 542 öğrenciden oluşmuştur. Örneklemin %26'sı yedinci sınıf (n= 142), %27'si sekizinci sınıf (n=146), %26'sı dokuzuncu sınıf (n=143) ve %21'i onuncu sınıf (n=111) öğrencileridir. Örneklemin yaş aralığı 12-18, yaş ortalaması 14.52, standart sapması ise 1.28'dir. Ayrıca çalışmaya katılan öğrencilerin anne ve babalarının eğitim düzeylerine bakıldığında, annelerin %6'sının okuryazar olmadığı, %30'unun ilkökul mezunu, %24'ünün ortaokul mezunu, %29'unun lise mezunu, %11'inin ise üniversite mezunu olduğu görülmüştür. Babaların ise %2'si okuryazar değilken, %22'si ilkökul mezunu, %27'si ortaokul mezunu, % 29'u lise mezunu, %20'si ise üniversite mezunudur.

Veri Toplama Araçları

Reaktif ve Proaktif Saldırganlık Ölçeği: Çalışmada ergenlerin saldırganlık düzeylerini belirlemek amacıyla Reaktif-Proaktif Saldırganlık Ölçeği kullanılmıştır. Raine ve ark. (2006) tarafından geliştirilmiş olan ölçek, Aydın ve Akgün (2014) tarafından Türkçeye çevrilmiş ve faktör analizleri yapılmıştır. Toplam 23 maddeden oluşan ölçekte, 11 madde reaktif saldırganlığı; 12 madde ise proaktif saldırganlığı ölçmektedir. Katılımcılar sorulara üç aralıklı bir ölçek üzerinde (0=Asla, 1=Bazen ve 2=Sık sık) yanıt vermektedir. Ölçeğin Türkçe versiyonunun iç tutarlılık katsayıları .75 ile .85 arasında değişmektedir (Aydın ve Akgün 2014). Ölçekte, "Başkalarına istediğimi yaptırmak için fiziksel güç kullanırım.", "Bir oyunu kaybettiğimde öfkeden çılgına dönerim." gibi maddeler yer almaktadır. Ölçeğin bu çalışma örneklemini için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı reaktif saldırganlık için .84, proaktif saldırganlık için ise .80 olarak hesaplanmıştır.

Temel Empati Ölçeği: Jolliffe ve Farrington (2006) tarafından geliştirilen, Topçu ve ark. (2010) tarafından Türkçeye uyarlanan bu ölçek bilişsel empati ve duygusal empati olmak üzere empatinin iki alt boyutunu ölçmektedir. Dokuz maddesi bilişsel empatiyi, 11 maddesi ise duygusal empatiyi ölçen bu araç toplam 20 maddeden oluşmaktadır. "Birisini kendini kötü hissettiğinde onun neler hissettiğini genellikle anlayabilirim." (bilişsel empati), "Başka insanları ağlarken gördüğümde üzülmem." (duygusal empati) gibi maddelerin yer aldığı ifadeler beş dereceli Likert tipi bir ölçek üzerinde yanıtlanmaktadır. Türkçeye uyarlama çalışmasında ölçeğin iç tutarlılık katsayısı bilişsel empati için .80, duygusal empati için .76 olarak hesaplanmıştır (Topçu ve ark. 2010). Ölçeğin bu araştırma örneklemini için Cronbach alfa katsayısı bilişsel empati boyutu için .81, duygusal empati boyutu için ise .73 olarak hesaplanmıştır.

Çocuk Yetiştirme Stilleri Ölçeği: Sümer ve Güngör (1999) tarafından geliştirilen ölçek 22 maddeden oluşmaktadır. Beş dereceli Likert tipi bir ölçek olan Çocuk Yetiştirme Stilleri Ölçeği iki faktörden oluşmaktadır. Birinci faktörde toplanan 11 madde ölçeğin kabul/ilgi boyutunu; ikinci faktörde toplanan 11 madde ise sıkı denetim/kontrol boyutunu ölçmektedir. Bu boyutların çaprazlanması sonucu dört farklı ebeveyn stili ortaya çıkmaktadır. Her iki boyutta da medyan değerinin üzerinde puan alan kişiler açıklayıcı/otoriter; her iki boyutta da medyan değerinin altında puan alan kişilerse izin verici/ihmkar ebeveyn sınıfına girerken; kabul/ilgi boyutunda medyan değerinin üzerinde, sıkı denetim/kontrol boyutunda medyan değerinin altında puan alan kişiler izin verici/şımartan; kabul/ilgi boyutunda medyan değerinin altında, sıkı denetim/kontrol boyutunda medyan değerinin üzerinde puan alan kişilerse otoriter ebeveyn sınıfına girmektedir. Ölçekte, anne ve baba için ayrı ayrı sorulan "Her davranışımı sıkı sıkıya kontrol etmek ister.", "Benimle sık sık rahatlatıcı bir şekilde konuşur." gibi maddeler yer almaktadır. Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin olarak ya-

pılan analizler sonucunda, anneden ve babadan algılanan kabul/ilgi boyutlarının Cronbach alfa değerleri .94; sıkı denetim/kontrol boyutunun alfa değerleri ise anne için .80 baba için ise .70 olarak kaydedilmiştir (Sümer ve Güngör 1999). Ölçeğin bu çalışma örneklemini için güvenilirlik katsayısı anne kabul/ilgi boyutunda .86, anne sıkı denetim/kontrol boyutunda .75, baba kabul/ilgi boyutunda .90, baba sıkı denetim/kontrol boyutunda ise .79 olarak hesaplanmıştır.

Ebeveyn Şiddeti Ölçeği: Ergenlik dönemindeki gençlerin anne ve babaları tarafından sert muameleye (dayak, tokat, bağırma, şiddet uygulama gibi) maruz kalıp kalmadıklarını ölçmek amacıyla, bu çalışma kapsamında sekiz soruluk bir ölçek hazırlanmıştır. Anne ve baba için ayrı ayrı doldurulan bu sekiz madde beş dereceli Likert tipi bir ölçek üzerinde değerlendirilmektedir (1=Hiç Doğru Değil, 5= Çok Doğru). Bu araçta anne ve baba için ayrı ayrı sorulan "Canını sıkan bir şey yaptığım zaman bana vurur.", "Onu çok kızdıracak bir şey yaptığımda bile bana fiziksel şiddet uygulamaz." (tersine puanlanır) gibi maddeler yer almaktadır.

Ergenlik dönemindeki öğrencilere anneleri tarafından şiddet uygulanıp uygulanmadığını ölçen sekiz maddelik bu ölçek faktör analizi ile incelendiğinde, öz değeri 1'den yüksek olan tek faktörlü bir yapı gözlenmiştir. Öz değeri 4.52 olan bu faktör, toplam varyansın %56.51'ini açıklamıştır. Tek faktörde toplanan bu soruların Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı anne için .88 olarak hesaplanmıştır. Katılımcılara babaları tarafından şiddet uygulanıp uygulanmadığını ölçen sekiz maddelik araç faktör analizi ile incelendiğinde, öz değeri 1'den yüksek olan iki faktör toplam varyansın %67.56'sını açıklamıştır. Yürütülen faktör analizi sonuçlarından hareketle tek faktörlü bir çözüm uygulamasına karar verilmiştir. Yürütülen tek faktörlü çözümlemede, öz değeri 4.37 olan faktörün toplam varyansın %54.66'sını açıkladığı gözlenmiştir. Tek faktörde toplanan ölçeğin iç tutarlılık katsayısı baba için .87 olarak hesaplanmıştır.

Katılımcılardan yaş, cinsiyet, anne-baba eğitim düzeyi ve kaçınıcı sınıf olduklarına dair bilgileri toplamak için "Demografik Bilgi Formu" kullanılmıştır.

İşlem

İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden gerekli izin alındıktan sonra okul müdürleri ve rehber öğretmenleri ile görüşülerek bir uygulama takvimi oluşturulmuştur. Rehber öğretmenlerin uygun gördüğü derslere girilerek veriler toplanmıştır. Öğrencilere bu çalışmanın okullarından bağımsız olarak yapıldığı, katılımcılardan kimlik bilgilerinin istenmediği, araştırmaya katılımın gönüllülük esasına dayandığı ve uygulamanın her evresinde ölçekleri doldurmak istemedikleri takdirde vazgeçebilecekleri bilgisi verilmiştir. Bu açıklamaların ardından araştırmaya katılmak isteyen öğrencilere araştırmacı tarafından ölçekler dağıtılmıştır. Tüm öğrenciler sınıf ortamın-

da ölçekleri doldurduktan sonra araştırmacıya teslim etmişlerdir. Toplanan verilere regresyon analizi ve çok değişkenli varyans analizi uygulanmıştır.

BULGULAR

Bu araştırmanın amacı empatinin, ebeveyn şiddetinin ve ebeveyn stillerinin ergenlerin reaktif ve proaktif saldırganlık eğilimlerini yordayıp yordamadığını test etmektir. Değişkenlerin ortalama ve standart sapmaları ile değişkenler arasındaki korelasyonlar Tablo 1'de verilmiştir. Bilişsel ve duygusal empati düzeyi, anne tarafından uygulanan şiddet, baba tarafından uygulanan şiddet, anne kabul/ilgi, anne sıkı denetim/kontrol, baba kabul/ilgi ve baba sıkı denetim/kontrol değişkenlerinin reaktif ve proaktif saldırganlığı ne derece yordadığını test etmek amacıyla verilere iki ayrı hiyerarşik regresyon analizi uygulanmıştır (Tablo 2).

Tablo 1. Değişkenlerinin Ortalama ve Standart Sapma Puanları ile Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	Ort.	SS
1. Reaktif Saldırganlık	-									19.51	4.72
2. Proaktif Saldırganlık	.61**	-								11.66	2.62
3. Bilişsel Empati	-.00	-.03	-							35.36	6.32
4. Duygusal Empati	-.07	-.14**	.36**	-						34.33	7.06
5. Anne Şiddet	.39**	.30**	-.04	-.05	-					15.75	7.14
6. Baba Şiddet	.38**	.30**	-.05	-.11*	.52**	-				15.81	7.47
7. Anne Sıkı Denetim	.26**	.12**	.04	.05	.42**	.17**	-			34.96	7.73
8. Anne Kabul	-.28**	-.31**	.16**	.14**	-.58**	-.41**	-.27**	-		44.14	8.12
9. Baba Sıkı Denetim	.15**	.09*	.01	.09*	.19**	.35**	.51**	-.04	-	32.68	8.56
10. Baba Kabul	-.19**	-.24**	.02	.06	-.32**	-.60**	-.07	.52**	-.16**	41.79	9.93

*p<.05, ** p<.01. N=542

Cinsiyet ve yaş değişkenlerinin karıştırıcı etkisini kontrol etmek için bu değişkenler denkleme birinci aşamada girilmiştir. Cinsiyet ve yaş reaktif saldırganlıktaki varyansın %0.9'unu açıklamıştır ($F(2,330)=1.42, p>.05$). Ergenlerin reaktif saldırganlık puanları cinsiyete ve yaşa göre değişmemektedir. İkinci aşamada denkleme dahil edilen bilişsel ve duygusal empati reaktif saldırganlıktaki varyansa %0.6'lık ek bir katkı yapmıştır ancak bu katkı anlamlı değildir ($F(2,328)=1.05, p>.05$). Üçüncü aşamada denkleme dahil edilen anne tarafından uygulanan şiddet ve baba tarafından uygulanan şiddet değişkenlerinin, reaktif saldırganlıktaki varyansa ek olarak %19'lük anlamlı bir katkı yaptığı bulunmuştur ($F(2,326)=38.44, p<.01$). Bu iki değişkenin ayrı ayrı katkısına bakıldığında hem anne tarafından uygulanan şiddetin ($\beta=.26, p<.01$) hem de baba tarafından uygulanan şiddetin ($\beta=.24, p<.01$) reaktif saldırganlığı pozitif yönde anlamlı düzeyde yordadığı görülmektedir. Dördüncü aşamada ise anne kabul/ilgi, anne sıkı denetim/kontrol, baba kabul/ilgi, baba sıkı denetim/kontrol değişkenleri denkleme dahil edilmiştir. Bu değişkenler reaktif saldırganlıktaki varyansa %2'lik ek bir katkı yapmışlardır ancak bu katkı anlamlı değildir ($F(4,322)=2.27, p>.05$). Değişkenlerin her birinin denkleme katkıları incelendiğinde yalnız anne sıkı denetim/kontrol ($\beta=.19, p<.01$) değişkeninin reaktif saldırganlığı anlamlı düzeyde yordadığı saptanmıştır. Annenin sıkı denetim ve kontrolü arttıkça ergenin reaktif saldırganlık puanı da artmaktadır. Sonuç olarak, tüm değişkenler hep birlikte ergenlerin reaktif saldırganlık eğilimindeki varyansın yaklaşık %23'ünü açıklamıştır ($F(10,322)=9.33, p<.01$).

Ergenlerin proaktif saldırganlık eğilimlerini yordayan değişkenleri bulmak amacı ile yapılan ikinci regresyon analizi sonucunda birinci aşamada denkleme dahil edilen cinsiyet ve yaşın proaktif saldırganlıktaki varyansın %5'ini açıkladığı bulunmuştur ($F(2,338)=8.07, p<.01$). Değişkenlerin tek tek katkısına bakıldığında cinsiyetin ($\beta=.09, p>.05$) proaktif saldırganlığı anlamlı bir şekilde yordamadığı, yaş değişkenininin

($\beta=.18, p<.05$) ise proaktif saldırganlığı anlamlı bir şekilde yordadığı görülmüştür. Bu bulgu ergenlerde yaş ilerledikçe proaktif saldırganlık puanının da arttığını göstermektedir. İkinci aşamada denkleme dahil edilen bilişsel ve duygusal empati değişkenleri ise proaktif saldırganlıktaki varyansa %2'lik ancak anlamlı olmayan ek bir katkı yapmıştır ($F(2,336)=2.89, p>.05$). Anne tarafından uygulanan şiddet ve baba tarafından uygulanan şiddet üçüncü aşamada denkleme girilmiştir ve proaktif saldırganlıktaki varyansa ek olarak %12'lik anlamlı bir katkı yapmıştır ($F(2,334)=23.63, p<.01$). Algılanan anne ($\beta=.27, p<.05$) ve baba şiddeti ($\beta=.12, p<.05$) arttıkça ergenlerin proaktif saldırganlık eğilimleri de artmaktadır. En son aşamada denkleme dahil edilen anne kabul/ilgi, anne sıkı denetim/kontrol, baba kabul/ilgi, baba sıkı denetim/kontrol değişkenleri ise proaktif saldırganlıktaki varyansa ek olarak %3'lük anlamlı bir katkı yapmıştır ($F(4,330)=3.47, p<.01$). Değişkenlerin ayrı ayrı katkılarına bakıldığında yalnızca anne kabul/ilgi değişkeninin ($\beta=-.22, p<.01$) proaktif saldırganlığı negatif yönde yordadığı bulunmuştur. Böylece tüm değişkenler hep birlikte proaktif saldırganlıktaki varyansın %21'ini açıklamıştır ($F(10,340)=8.84, p<.01$).

Ebeveyn Stilinin Ergenin Empati Düzeyi ve Saldırganlık Eğilimine Etkisi

Saldırganlık ile ilişkisi incelenen çocuk yetiştirme stilleri değişkeni, kabul/ilgi ve sıkı denetim/kontrol olmak üzere iki boyutludur. Bu iki boyutun çaprazlanmasıyla otoriter, açıklayıcı/otoriter, izin verici/ihmkar ve izin verici/şımartan olmak üzere dört boyut oluşturulmuştur. Araştırmaya katılan öğrencilerden 113'ünün annesi otoriter, 79'unun annesi açıklayıcı/otoriter, 105'inin annesi izin verici/şımartan, 74'ünün annesi ise izin verici/ihmkar ebeveyn kategorisine girmiştir. Öğrencilerin 91'inin babası otoriter, 88'inin babası açıklayıcı/otoriter, 101'inin babası izin verici/şımartan, 85'inin babası ise izin verici/ihmkar ebeveyn kategorisine girmiştir.

Tablo 2. Reaktif ve Proaktif Saldırganlığın Yordanmasına İlişkin Hiyerarşik Regresyon Analizleri

Reaktif Saldırganlık					
Değişkenler	R²	R² Değişim	F Değişim	Beta	t
I. Aşama	.009	.009	1.42		
1. Cinsiyet				.01	.20
2. Yaş				.09	1.65
II. Aşama	.015	.006	1.05		
3. Bilişsel Empati				.02	.27
4. Duygusal Empati				-.09	-1.44
III. Aşama	.203	.188	38.44**		
5. Anne Şiddet				.26**	4.48
6. Baba Şiddet				.24**	3.98
IV. Aşama	.225	.022	2.27		
7. Anne kabul/ilgi				-.03	-.38
8. Anne sıkı denetim/kontrol				.19**	2.90
9. Baba kabul/ilgi				.02	.21
10. Baba sıkı denetim/ kontrol				-.10	-1.51
Proaktif Saldırganlık					
I. Aşama	.046	.046	8.07**		
1. Cinsiyet				.09	1.71
2. Yaş				.18**	3.45
II. Aşama	.062	.016	2.89		
3. Bilişsel Empati				.08	1.40
4. Duygusal Empati				-.14	-2.29
III. Aşama	.178	.116	23.63**		
5. Anne Şiddet				.27**	4.52
6. Baba Şiddet				.12*	1.97
IV. Aşama	.211	.033	3.47**		
7. Anne kabul/ilgi				-.22**	-3.05
8. Anne sıkı denetim/kontrol				.07	.10
9. Baba kabul/ilgi				-.01	-.09
10. Baba sıkı denetim/ kontrol				.01	.11

*p<.05, **p<.01

Ergenlerin reaktif-proaktif saldırganlık ve bilişsel-duygusal empati düzeylerinin algılanan ebeveyn stili ve cinsiyete bağlı olarak farklılaşım farklılaşmadığını incelemek amacıyla verilere anne ve baba için iki ayrı 2 (ergenin cinsiyeti) x 4 (ebeveyn stili; izinverici/ihmalkar, otoriter, izinverici/şımartan, açıklayıcı otoriter) faktörlü çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) uygulanmıştır. Çok değişkenli varyans analizi sonuçları ergenlerin saldırganlık ve empati düzeyleri üzerinde algılanan anne stili (Wilk's $\lambda = .86$, $F(12,952)=4.80$, $p < .01$, $\eta^2 = .05$) ve cinsiyet (Wilk's $\lambda = .87$, $F(4,360)=13.60$, $p < .01$, $\eta^2 = .13$) temel etkilerinin anlamlı olduğunu, ancak algılanan anne stili ve cinsiyet ortak etkisinin anlamlı olmadığını göstermiştir.

Analiz sonuçları (Tablo 3), bilişsel empatinin cinsiyete bağlı olarak farklılaştığını ($F(1,363)=13.79$, $p < .01$, $\eta^2 = .04$) kız ergenlerin bilişsel empati düzeylerinin (Ort.=36.93; SS=5.88) erkek ergenlerden (Ort.=34.49; SS=6.03) daha yüksek olduğunu göstermiştir. Kızların duygusal empati düzeyleri de (Ort.=36.87; SS=6.60) erkeklerden (Ort.=31.88; SS=6.84) daha yüksektir ($F(1,363)=47.87$, $p < .01$).

Reaktif saldırganlık eğiliminde cinsiyetler arası bir fark bulunmazken proaktif saldırganlık açısından cinsiyetler arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur ($F(1,363)=6.66$, $p \leq .01$, $\eta^2 = .02$). Erkek ergenlerin proaktif saldırganlık eğilimleri (Ort.=11.92; SS=2.83) kız ergenlerden (Ort.=11.28; SS=2.44) daha yüksektir.

Varyans analizi sonucunda annelerin çocuk yetiştirme stillerinin, ergenlerin bilişsel empati ($F(3,363)=4.63$, $p < .01$, $\eta^2 = .04$) ve duygusal empati düzeyleri ($F(3,363)=3.86$, $p \leq .01$, $\eta^2 = .03$) üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu bulunmuştur. Hangi gruplar arasında fark olduğunu görmek amacıyla grup ortalamaları Tukey HSD testi ile karşılaştırılmıştır. İzin verici/şımartan annelerin çocuklarının bilişsel empati düzeylerinin (Ort.=37.34; SS=5.78) izin verici/ihmal-

kar annelerin çocuklarına (Ort.=33.74; SS=5.49) oranla daha yüksek olduğu görülmüştür (Ortalamalar arası fark=3.60, $p < .05$). Tukey testi sonuçları hem otoriter annelerin (Ort.=34.60; SS=6.70) hem de izin verici/şımartan annelerin (Ort.=35.80; SS=7.21) çocuklarının duygusal empati düzeylerinin izin verici/ihmalkar annelerin çocuklarının duygusal empati düzeylerinden (Ort.=31.72; SS=6.99) daha yüksek olduğunu göstermiştir (sırasıyla, ortalamalar arası fark=2.89, $p < .05$ ve 4.08, $p < .01$).

Varyans analizi sonuçları annelerin çocuk yetiştirme stillerinin ergenlerin hem reaktif ($F(3,363)=8.51$, $p < .01$, $\eta^2 = .07$) hem de proaktif saldırganlık düzeyleri ($F(3,363)=8.68$, $p < .01$, $\eta^2 = .07$) üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir. Etki büyüklüğü (η^2) değerleri hem reaktif hem de proaktif saldırganlık eğilimindeki varyansın %7'sinin annenin çocuk yetiştirme stili tarafından açıklandığına işaret etmektedir.

Tukey testi sonucunda otoriter annelerin çocuklarının reaktif saldırganlık düzeyleri (Ort.=21.20; SS=4.83) hem izin verici/ihmalkar (Ort.=18.97; SS=4.20) hem izin verici/şımartan (Ort.=18.34; SS=4.13) hem de açıklayıcı/otoriter (Ort.=18.90; SS=4.74) annelerin çocuklarından daha yüksek bulunmuştur (sırasıyla, ortalamalar arası fark=2.23, $p < .01$; 2.86, $p < .01$ ve 2.30, $p < .01$).

Otoriter annelerin çocuklarının proaktif saldırganlık düzeyleri (Ort.=12.42, SS=3.18), izin verici/şımartan annelerin (Ort.=10.83, SS=1.55) ve açıklayıcı/otoriter annelerin çocuklarından (Ort.=11.01, SS=2.14) daha yüksek bulunmuştur (sırasıyla, ortalamalar arası fark=1.60, $p < .01$ ve 1.41, $p < .01$). Ayrıca izin verici/ihmalkar annelerin çocuklarının proaktif saldırganlık düzeyleri de (Ort.=12.09, SS=3.11), izin verici/şımartan annelerin (Ort.=10.83, SS=1.55) ve açıklayıcı/otoriter annelerin çocuklarından (Ort.=11.01, SS=2.14) daha yüksek bulunmuş-

Tablo 3. Anne ve Baba Stillerinin Ergenlerin Bilişsel ve Duygusal Empati ile Reaktif ve Proaktif Saldırganlık Düzeyleri Üzerindeki Etkisine İlişkin Varyans Analizleri

Varyansın Kaynağı	Bağımlı Değişkenler	Kareler Toplamı	Df	Ortalama Kareler	F	η^2
Anne stil	Bilişsel Empati	479.73	3 (363)	159.91	4.63	.04
	Duygusal Empati	510.87	3	170.29	3.86	.03
	Reaktif Saldırganlık	517.41	3	172.47	8.51	.07
	Proaktif Saldırganlık	170.83	3	56.94	8.68	.07
Cinsiyet	Bilişsel Empati	476.14	1	476.14	13.79	.04
	Duygusal Empati	2111.93	1	2111.93	47.87	.11
	Reaktif Saldırganlık	45.92	1	45.91	2.27	.01
	Proaktif Saldırganlık	43.68	1	43.68	6.66	.02
Anne stil x Cinsiyet	Bilişsel Empati	62.26	3	20.75	.601	.00
	Duygusal Empati	108.21	3	36.07	.817	.01
	Reaktif Saldırganlık	41.44	3	13.81	.682	.01
	Proaktif Saldırganlık	29.32	3	9.77	1.49	.01
Baba stil	Bilişsel Empati	269.88	3 (357)	89.96	2.48	.02
	Duygusal Empati	850.20	3	283.40	6.85	.05
	Reaktif Saldırganlık	309.42	3	103.14	4.78	.04
	Proaktif Saldırganlık	131,87	3	43.96	6.45	.05
Cinsiyet	Bilişsel Empati	666.77	1	666.77	18.41	.05
	Duygusal Empati	2478.12	1	2478.12	59.93	.14
	Reaktif Saldırganlık	3.50	1	3.50	.16	.00
	Proaktif Saldırganlık	19.49	1	19.49	2.86	.01
Baba stil x Cinsiyet	Bilişsel Empati	43.67	3	14.56	.40	.01
	Duygusal Empati	188.15	3	62.72	1.52	.01
	Reaktif Saldırganlık	8.95	3	2.98	.14	.00
	Proaktif Saldırganlık	19.87	3	6.62	.97	.01

tur (sırasıyla, ortalamalar arası fark=1.27, $p<.01$ ve 1.08, $p<.05$).

Farklı baba stiline sahip ergenlerin bilişsel-duygusal empati düzeylerinin ve reaktif-proaktif saldırganlık düzeylerinin anlamlı biçimde farklı olup olmadığını sınamak amacı ile verilere 2 (ergenin cinsiyeti) x 4 (baba stili; izin verici/ihmalkar, otoriter, izin verici/şımartan, açıklayıcı/otoriter) faktörlü çok değişkenli varyans analizi (MANOVA) uygulanmıştır. Çok değişkenli varyans analizi sonuçları ergenlerin saldırganlık ve empati düzeyleri üzerinde algılanan baba stili (Wilk's $\lambda = .87$, $F(12,37)=4.09$, $p<.01$, $\eta^2=.04$) ve cinsiyet (Wilk's $\lambda = .85$, $F(4,354)=16.14$, $p<.01$, $\eta^2=.15$) temel etkilerinin anlamlı olduğunu, ancak algılanan baba stili ve cinsiyet ortak etkisinin anlamlı olmadığını göstermiştir.

Varyans analiz sonuçları (Tablo 3), baba çocuk yetiştirme stillerinin ergenin duygusal empati ($F(3,357)=6.85$, $p<.01$, $\eta^2=.05$), reaktif saldırganlık ($F(3,357)=4.78$, $p<.01$, $\eta^2=.04$) ve proaktif saldırganlık ($F(3,357)=6.45$, $p<.01$, $\eta^2=.05$) düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir. Gruplar arası farkları test etmek için grup ortalamaları Tukey HSD testi ile karşılaştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, açıklayıcı/otoriter babaların çocuklarının duygusal empati düzeyleri (Ort.=36.63; $SS=7.04$) izin verici/ihmalkar babaların çocuklarından (Ort.=32.12, $SS=6.75$) daha yüksektir (Ortalamalar arası fark=4.51, $p<.01$).

Tukey testi sonuçları, otoriter babaların çocuklarının reaktif saldırganlık düzeylerinin (Ort.=21.01, $SS=4.80$) izin verici/şımartan babaların çocuklarına (Ort.=18.51, $SS=4.14$) kıyasla daha yüksek olduğunu göstermiştir (Ortalamalar arası fark=2.50, $p<.01$). Etki büyüklüğü değeri babanın ebeveynlik stiline ergenin reaktif saldırganlık puanlarındaki varyansın %4'ünü açıkladığını göstermektedir.

Otoriter babaların çocuklarının proaktif saldırganlık düzeyleri de (Ort.=12.48, $SS=3.23$) izin verici/şımartan (Ort.=11.02, $SS=2.02$) ve açıklayıcı/otoriter babaların çocuklarından (Ort.=11.15, $SS=2.04$) daha yüksektir (sırasıyla, ortalamalar arası fark=1.46, $p<.01$, ve 1.34, $p<.01$). Ayrıca izin verici/ihmalkar babaların çocuklarının proaktif saldırganlık düzeyleri (Ort.=12.01, $SS=3.01$) izin verici/şımartan babaların çocuklarından (Ort.=11.02, $SS=2.02$) daha yüksek bulunmuştur (Ortalamalar arası fark= .99, $p\leq.05$). Etki büyüklüğü değeri de babanın ebeveynlik stiline ergenin proaktif saldırganlık puanındaki varyansın %5'ini açıkladığını göstermektedir.

TARTIŞMA

Bu araştırmanın amacı ergenlerin reaktif ve proaktif saldırganlık eğilimlerinin bilişsel ve duygusal empati, anne ve baba tarafından uygulanan şiddet, anne kabul/ilgi, anne sıkı denetim/kontrol, baba kabul/ilgi ve baba sıkı denetim/kontrol değişkenleri tarafından ne derece yordandığını test etmektir. Bu çalışmada bilişsel ve duygusal empati ile reaktif ya da proaktif saldırganlık arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu bulgu literatürde empatinin saldırganlığı azalttığı yönündeki araştırma bulguları (Gini ve ark. 2007, Jolliffe ve Farrington 2006, Mayberry ve Espelage 2007) ile çelişmektedir. Bu tutarsızlığın nedenlerinden biri bu çalışmada ergenlerin empati ölçeğindeki sorulara sosyal olarak istendik yanıtlar vermesi olabilir. Öyküler kullanılarak ya da davranış ölçümleri alınarak yapılacak değerlendirmeler istendik yanıtlar verme olasılığını azaltarak empati becerilerinin daha doğru değerlendirilmesini sağlayabilir.

Ebeveyn şiddetinin ergenlerin reaktif saldırganlık eğilimlerini arttırdığı yönündeki hipotezimiz desteklenmiştir. Literatürdeki araştırma bulguları (Dodge ve ark. 1997, Vitaro ve ark. 2006, Xu ve ark. 2009) ile tutarlı olarak bu

çalışmada da anne ve babası tarafından daha çok fiziksel cezaya maruz bırakılan ergenlerin reaktif saldırganlık eğilimleri daha yüksek bulunmuştur. Anne ve babasından şiddet gören çocuk ve ergenler ebeveynleri tarafından sürekli engellenmekte bu nedenle yaşadıkları yoğun öfke duygusuyla reaktif saldırgan davranışlar sergilemektedir (Berkowitz 1963, Dodge ve ark. 1997).

Bu araştırmada anne ve babası tarafından fiziksel cezaya daha çok maruz bırakılan ergenlerin proaktif saldırganlık eğilimlerinin de daha yüksek olduğu bulunmuştur. Sosyal öğrenme kuramına göre (Bandura 1973) çocuğuna şiddet uygulayan ebeveynler onlara saldırgan modeller oluştururlar bu nedenle çocuğun anne ve babasından gördüğü bu saldırgan davranış kalıplarını taklit etme ve saldırgan davranma olasılığı artar. Diğer bir deyişle, anne ve babalarının cezalandırma yöntemi olarak fiziksel şiddeti tercih ettiğini gören çocuklar, günlük hayatta da anlaşmazlıklarını çözmek için şiddet içeren bu davranışları kullanmayı öğrenmektedir (Bandura 1973, Vitarove ark. 2006). Ayrıca şiddete maruz kalan çocuk fiziksel istismardan kurtulmak için proaktif saldırgan davranışlara başvurmaya yani saldırganlığı şiddete maruz kalmamak için bir araç olarak kullanmaya başlayabilir. Örneğin, ebeveyn şiddetinden kaçınmak amacı ile yaptığı hatayı kardeşinin üstlenmesi için ona şiddet uygulayabilir.

Ebeveyn şiddeti ve reaktif proaktif saldırganlık arasındaki ilişkilere yönelik bulgularımız sosyal bilgi işleme modelinin (Dodge 1991) reaktif saldırganlığın tehdit, baskı ve fiziksel istismarın olduğu bir ailede yetişme ile proaktif saldırganlığın ise saldırganlığı teşvik eden bir ailede yetişme ile ilişkili olduğu görüşünün, reaktif saldırganlık ile ilgili olan bölümünü desteklerken proaktif saldırganlığa ilişkin bölümü ile çelişmektedir. Bizim bulgularımız ile tutarlı olarak, literatürde çocuğun ebeveyni

tarafından fiziksel istismara uğramasının hem reaktif hem de proaktif saldırganlık eğilimi ile ilişkili olduğunu gösteren araştırma bulguları da (Vitaro ve ark. 2006, Xu ve ark. 2009) mevcuttur.

Öte yandan ebeveyn şiddeti ve ergenlerin reaktif ve proaktif saldırganlık eğilimleri arasındaki ilişkide kalıtsal faktörlerin de rolü olabilir. Son yıllarda yapılan ikiz çalışmaları (Baker ve ark. 2008, Brendgen ve ark. 2006, Tuvblad ve ark. 2009), reaktif ve proaktif saldırganlığın çevresel faktörler kadar genetik faktörlerle de ilişkili olduğuna işaret etmektedir. Çocuğuna fiziksel şiddet uygulayan ebeveynlerin saldırganlık eğiliminin yüksek olması nedeniyle çocuklarının da saldırganlık (eğiliminin) yüksek olması muhtemeldir. Bu nedenle çevresel bir faktör olan ebeveyn şiddetine maruz kalmanın yanı sıra kalıtsal faktörler de ergenin reaktif ve proaktif saldırganlık eğilimini etkilemiş olabilir.

Bu çalışmada ebeveyn şiddetinin ergenin saldırganlığı üzerindeki etkisi kontrol edildikten sonra ebeveynin ergen üzerindeki "sıkı denetim ve kontrolü" ile ebeveynin "kabul ilgi ve sevgisinin" ergenin reaktif ve proaktif saldırganlık eğilimleri ile ilişkili olup olmadığı incelenmiştir. Bulgular, annenin sıkı denetim ve kontrolü arttıkça ergenin reaktif saldırganlığının arttığını göstermiştir. Çocuklarına nasıl davranmaları gerektiğini söyleyen, istek ve emirlerinin tartışılmadan yerine getirilmesini bekleyen ve onları sürekli kontrol eden annele-re sahip ergenler engellenme ve öfke duygusu yaşayacaklarından reaktif saldırganlık eğilimleri artabilir. Öte yandan anneden algılanan kabul, ilgi ve sevginin düşük olması, ergenlerin yüksek proaktif saldırganlık eğilimleri ile ilişkili bulunmuştur. Annesinden yeterince kabul, ilgi ve sevgi görmeyen ergenin sevilme, kabul görmek, sosyal onay almak gibi ihtiyaçlarını karşılamak için saldırganlığı bir araç olarak kullanma olasılığı artabilir. Rohner

(2004) de ailesinden kabul, ilgi ve sevgi gören çocukların daha düşük düzeyde saldırgan tepkiler verdiklerini vurgulamıştır.

Annenin aksine babadan algılanan sıkı denetim/kontrol ve kabul, ilgi ve sevgi ergenin saldırganlığı ile ilişkili bulunmamıştır. Aile sistemleri içerisinde çocuğa birincil olarak bakım ve duygusal destek veren kişi annedir. Baba ise daha çok maddi destek veren kişi olarak algılanmaktadır (Steinberg ve Silk 2002). Bu nedenle ergenin hem saldırgan davranışları hem de olumlu sosyal davranışları için annenin sıkı denetim/kontrol ya da kabul, ilgi ve sevgi düzeyi daha belirleyici olabilir.

Çalışmada yanıt aranan araştırma sorularından bir diğeri, ergenlerin reaktif ve proaktif saldırganlık eğilimlerinin, dört farklı çocuk yetiştirme stiline (otoriter, açıklayıcı/otoriter, izin verici/ihmkar, izin verici/şımartan) bağlı olarak farklılaşp farklılaşmadığıdır. Bulgular, annesini otoriter olarak algılayan ergenlerin reaktif saldırganlık eğiliminin annesini diğer üç anne stiline sahip (açıklayıcı/otoriter, izin verici/ihmkar, izin verici/şımartan) olarak algılayan ergenlere kıyasla daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu bulgu yukarıda sözü edilen anneden algılanan sıkı denetim ve kontrol düzeyinin yüksek oluşunun ergenin reaktif saldırganlık eğilimini arttırdığı bulgusu ile paralellik göstermektedir. Babasını otoriter olarak algılayan ergenlerin reaktif saldırganlık eğilimleri ise izin verici/şımartan baba stiline kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Baskıcı ve otoriter ebeveyne sahip olduğunu belirten ergenlerin reaktif saldırganlık eğilimlerinin daha yüksek bulunması literatürdeki araştırma bulgularını (Xu ve ark. 2009, Pang ve ark. 2013) destekler niteliktedir. Baskı ve denetimin çok yüksek, kabul/sevgi ve ilginin çok düşük olduğu otoriter tarzdaki ebeveynler çocuklarına katı sınırlar koyan, değişimi çok az kabul eden, istek ve taleplerinin koşulsuz yapılmasını bekleyen, talepleri yerine gelmediği

zaman cezaya başvuran ve çocuklarına söz hakkı tanımayan anne ve babalardır (Darling ve Steinberg 1993). Ergenlik bireyin kendini tanıdığı, dünyadaki olaylarla ilgili bir bakış açısı geliştirdiği kritik bir dönemdir. Ergenlik dönemindeki birey, fikirlerine önem verilmesini, söylediklerinin dikkate alınmasını ister. Oysa, otoriter anne-babalar ergenin fikirlerini önemsemediği için ergen anne-babası ile sıklıkla şiddetli çatışmalar yaşar ve bu baskılar ergende öfke duygusu yaratır. Ergenin anne ve babası ile olan bu ilişki tarzı, akranları ve çevresindeki diğer kişilerle ilişkilerinde de reaktif saldırgan tepkiler vermesine neden olabilir. Xu ve ark. (2009) tarafından yapılan bir çalışmada da mevcut çalışma ile tutarlı bir şekilde otoriter anne ve babaların çocuklarının reaktif saldırganlık eğilimleri diğer stillerdeki anne ve babaların çocuklarına kıyasla daha yüksek bulunmuştur.

Proaktif saldırganlık ve ebeveyn stillerine ilişkin bulgular, annesini otoriter olarak algılayan ergenlerin proaktif saldırganlık eğilimlerinin annesini izin verici/şımartan veya açıklayıcı/otoriter olarak algılayan ergenlerin proaktif saldırganlık eğilimlerine oranla daha yüksek olduğunu göstermiştir. Benzer bulgu baba için de tekrarlanmıştır. Babasını otoriter olarak algılayan ergenlerin proaktif saldırganlık eğilimleri de babasını izin verici/şımartan veya açıklayıcı/otoriter olarak algılayan ergenlerin proaktif saldırganlık eğilimlerine kıyasla daha yüksektir. Otoriter ebeveynler çocuklarına katı kurallar koyarlar ve uymadıkları takdirde sert biçimde cezalandırırlar (Steinberg 1999). Bu cezalandırma yöntemi sıklıkla şiddet içermektedir. Ebeveyninden böyle bir uygulama gören çocuk, şiddet içeren bu davranış kalıplarını öğrenir ve günlük hayatta bu saldırgan davranışları sergiler.

Öte yandan annesini izin verici/ihmkar olarak algılayan ergenlerin proaktif saldırganlık eğilimleri annesini açıklayıcı otoriter ve ya izin verici/şımartan olarak algılayan ergenle-

rin proaktif saldırganlık eğilimlerinden daha yüksektir. Babasını izin verici/ihmalkar olarak algılayan ergenlerin proaktif saldırganlık eğilimleri de babasını izin verici/şımartan olarak algılayan ergenlerin proaktif saldırganlık eğilimlerinden daha yüksektir. Reaktif saldırganlık daha çok otoriter ebeveyn stili ile ilişkili görünürken proaktif saldırganlık hem otoriter hem de izin verici/ihmalkar ebeveyn stili ile ilişkili görünmektedir. İzin verici/ihmalkar ebeveyn stilinde yalnızca kontrol değil kabul, ilgi sevgi de düşüktür. Ergenin kabul, ilgi ve sevgi ihtiyacını karşılayamamış olması onun proaktif saldırganlık yoluyla bu sosyal ihtiyaçlarını karşılama eğilimini arttırıyor olabilir.

Özetle, bu çalışmada ergenlikte reaktif saldırganlığın ebeveyn şiddeti, annenin sıkı denetim/kontrolü ve otoriter ebeveyn stili ile, proaktif saldırganlığın ise ebeveyn şiddeti, annenin düşük kabul, ilgi ve sevgisi, otoriter ebeveyn stili ve izin verici/ihmalkar ebeveyn stili ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu bulgular toplumumuzda yaygın ve önemli sorunlardan biri olan ergen saldırganlığını azaltmak amacı ile geliştirilen önleme ve müdahale programlarının ebeveynleri de kapsamaya gerektiğine işaret etmektedir. Ebeveynlere fiziksel ceza ve dayanın bir disiplin tekniği olarak kullanılmasının ergenin yanlış davranışlarını engellemediği aksine hem reaktif hem de proaktif saldırganlığını arttırdığı yönünde eğitimler verilmesi önerilebilir.

Araştırma bulgularını yorumlarken çalışmanın sınırlılıkları da dikkate alınmalıdır. Çalışmanın korelasyonel doğası ebeveyn şiddeti ve ebeveyn stilleri ile ergenin reaktif ve proaktif saldırganlığı arasında nedensel bir ilişki kurmamıza engel olmaktadır. Bir diğer sınırlılık ise yalnızca ergenlerden veri toplanmış olmasıdır. Gerek ergenlerin saldırganlığına ilişkin verilerin gerekse ebeveyn stillerine ilişkin verilerin ebeveynlerden de toplanması resmin daha iyi görülmesini sağlayabilir.

KAYNAKLAR

Arsenio WF, Adams E, Gold J (2009) *Social information processing, moral reasoning, and emotion attributions: Relations with adolescents' reactive and proactive aggression. Child Dev* 8: 1739-1755.

Aydın A, Akgün S (2014) *Ergenlikte reaktif-proaktif saldırganlık, öfke ve narsisizm ilişkisi. Türk Psikoloji Dergisi* 20:44-56.

Baker LA, Raine A, Liu J ve ark. (2006) *Differential genetic and environmental influences on reactive and proactive aggression in children. J Abnorm Child Psychol* 36: 1265-1278.

Bandura A (1973) *Aggression: A Social Learning Analysis. New Jersey: Prentice-Hall.*

Berkowitz L (1963) *Aggression: A Social Psychological Analysis. New York: McGraw-Hill.*

Berkowitz L (1993) *Aggression, It Causes, Consequences And Control. New York: McGraw-Hill.*

Bilge R (2009) *Aile içinde ya da şiddete uğrayan çocukların okul yaşantılarında ortaya çıkan sorunlar ve çözüm önerileri. Çocuk ve Şiddet Çalıştayı içinde, E Tülay (ed), s: 46-60.*

Brendgen M, Vitaro F, Boivin M (2006) *Examining genetic and environmental effects on reactive versus proactive aggression. Dev Psychol* 42: 1299-1312.

Connor DF, Steingard RJ, Cunningham JA ve ark. (2004) *Proactive and reactive aggression in referred children and adolescents. Am J Orthopsychiatry* 74:129-136.

Crick NR, Dodge KA (1994) *A review and reformulation of information-processing mechanisms in children's social adjustment. Psychol Bul* 115:75-101.

Crick N, Dodge KA (1996) *Social information-proces-*

ing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Dev* 67:993-1002.

Darling N, Steinberg L (1993) Parenting style as context: An integrative model. *Psychol Bull* 113:487-496.

Davis MH (1980) A multidimensional approach to individual differences in empathy. *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology* 10:85-104.

Dodge KA, Coie JD (1987) Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *J Pers Soc Psychol* 53:1146-1158.

Dodge KA (1991) The structure and function of reactive and proactive aggression. *The Development and Treatment of Childhood Aggression* içinde, Pepper DJ ve Rubin KH (ed), s: 201-215.

Dodge KA, Lochman JE, Harnish JD ve ark. (1997) Reactive and proactive aggression in school children and psychiatrically impaired chronically assaultive youth. *J Abnorm Child Psychol* 106:37-51.

Dökmen Ü (2008) İletişim Çatışmaları ve Empati. SistemYayıncılık, İstanbul.

Eisenberg N, Strayer J (1987) *Empathy and Its Development*. Cambridge University Press, New York.

Fung ALC, Gerstein LH, Chan Y ve ark. (2013) Children's aggression, parenting styles, and distress for Hong Kong parents. *J Fam Viol* 28:515-521.

Gini G, Albiero P, Benelli B ve ark. (2007) Does empathy predict adolescents' bullying and defending behavior? *Aggressive Behavior* 33:467-476.

Hubbard JA, Smithmyer CM, Ramsden SR ve ark. (2002) Observational, physiological, and self-report measures of children's anger: Relations to reactive versus proactive aggression. *Child Dev* 73:1101-1118.

Jolliffe D, Farrington DP (2006) Examining the relationship between low empathy and bullying. *Aggressive Behavior* 32:540-550.

Lansford JE, Malone PS, Dodge KA ve ark. (2006) A 12 year prospective study of patterns of social information processing problems and externalizing behaviors. *J Abnorm Child Psychol* 34:715-724.

Lee M, Prentice NM (2005) Interrelations of empathy, cognition, and moral reasoning with dimensions of juvenile delinquency. *J Abnorm Child Psychol* 127-139.

Lovett BJ, Sheffield RA (2007) Affective empathy deficits in aggressive children and adolescents: A critical review. *Clin Psychol Rev* 27:1-13.

Marcus RF (2007) *Aggression and Violence in Adolescence*. Cambridge University Press, New York.

Mayberry ML, Espelage DL (2007) Associations among empathy, social competence, & reactive/proactive aggression subtypes. *J Youth Adolesc* 36:787-798.

Pang JS, Ang RP, Kom DMY ve ark. (2013) Patterns of reactive and proactive aggression in young adolescents in Singapore. *Social Development* 1-19.

Pouw LBC, Rieffe C, Oosterveld P ve ark. (2013) Reactive/proactive aggression and affective/cognitive empathy in children with AS. *Res Dev Disabil* 34:1256-1266.

Raine A, Dodge KA, Loeber R ve ark. (2006) The reactive-proactive aggression questionnaire: differential correlates of reactive and proactive aggression in adolescent boys. *Aggr Behav* 32:159-171.

Rohmer RP (2004) The parental "acceptance-rejection syndrome": Universal correlates of perceived rejection. *Am Psychol* 59:830-840.

ER ve AKGÜN

Smithmyer CM, Hubbard JA, Simons RF (2000) Proactive and reactive aggression in delinquent adolescents: relations to aggression outcome expectancies. *Journal of Clinical Child Psychology* 29:86-93.

Steinberg L (1999) *Adolescence*. McGraw-Hill Companies Inc. USA

Steinberg L, Silk JS (2002) Parenting adolescents. *Handbook of Parenting içinde*, B Webber (ed) Hamilton Printing Company New Jersey, ss: 103-135.

Sümer N, Güngör D (1999) Çocuk yetiştirme stilleri, benlik değerlendirmeleri ve yakın ilişkiler üzerindeki etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi* 14:71-109.

Topçu Ç, Baker Erdur Ö, Çapa Aydın Y (2010) Temel

empati ölçeği Türkiye uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 4:174-182.

Tuovblad C, Raine A, Zheng M, Baker LA (2009) Genetic and environmental stability differs in reactive and proactive aggression. *Aggr Behav* 35:437-452.

Vitaro F, Barker ED, Boivin M ve ark. (2006) Do early difficult temperament and harsh parenting differentially predict reactive and proactive aggression? *J Abnorm Child Psychol* 34:685-695.

Xu Y, Farver JAM, Zhang Z (2009) Temperament, harsh and indulgent parenting, and Chinese children's proactive and reactive aggression. *Child Dev* 80:244 – 258.